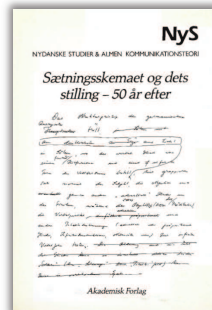

NyS

Titel:	Diderichsens positionsschema och generativ transformationsgrammatik
Forfatter:	Christer Platzack
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 16+17. <i>Sætningskemaet og dets stilling – 50 år efter</i> , 1986, s. 161-170
Udgivet af:	Akademisk Forlag
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Diderichsens positionsschema och generativ transformationsgrammatik

Christer Platzack

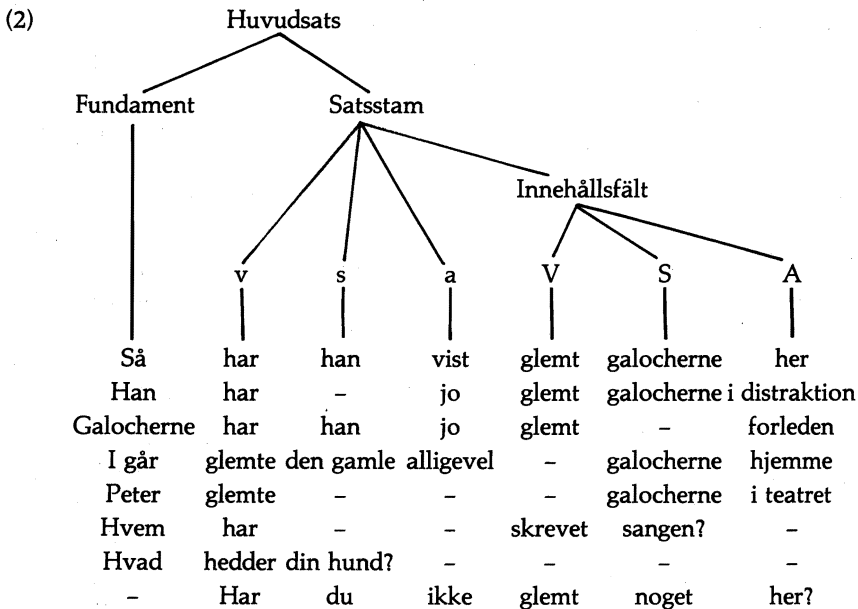
Paul Diderichsens positionsschema för danska meningar fångar, särskilt i sin utbyggda form (Diderichsen 1966, 389), så gott som alla huvudsatsens ordföljdmöjligheter. Detta gäller inte bara för danskan, utan också för norska och svenska. Till schemat är fogat ett särskilt schema för bisatsen. Sammantaget ger oss Diderichsens positionsanalys en mycket god beskrivning av hur en dansk/norsk/svensk sats är uppbyggd. Positionsanalysen har också visat sig vara användbar både i forskningen och i undervisningen. Däremot är det påfallande vilken liten betydelse positionsanalysen har haft för den teoretiska syntaktiska diskussionen. Under de senaste tjugo åren har det bedrivits ett intensivt syntaktiskt studium av de nordiska språken inom ramen för den generativa transformationsgrammatiken, men endast i undantagsfall har insikterna från Diderichsens positionsanalys utnyttjats, trots att Diderichsens analys länge gav en mer fullständig beskrivning av ledföljden än vad transformationsgrammatiken gav. I sin intressanta diskussion om Diderichsens syntaktiska modell kommer Teleman (1972) fram till att modellen »trots sina obestridliga förtjänster har brister som teori om vår grammatiska kompetens«. I ett försök att närma de två beskrivningarna till varandra har Niels Åge Nielsen (1975) sökt införa drag från den generativa transformationsgrammatiken i positionsanalysen. Försöket har dock inte lett till någon efterföljd. Inte heller uppmärksammades Hans Basbølls (1976) förslag om att komplettera den generativa transformationsgrammatiska modellen med drag från Diderichsens analys. De senaste årens utveckling inom modern grammatisk teori har emellertid visat att Basbøll var på rätt väg.

I den här uppsatsen skall jag närmare jämföra Diderichsens positionsanalys med modern generativ transformationsgrammatik och visa dels att den senaste generationens syntaxmodeller inte längre är underlägsna Diderichsens modell vad beträffar deras förmåga att beskriva de nordiska språkens ordföljd, dels att insikter från modern syntaxforskning faktiskt kan hjälpa oss att göra Diderichsens positionsanalys enklare och bättre.

Det är främst två egenskaper hos Diderichsens modell som gör att hans positionsanalys kan beskriva så gott som alla satstyper i de nordiska språken: dels insikten att ledet före det finita verbet i huvudsats (det s.k. fundamentet) *inte* omfattas av de regler som gäller för satsen i övrigt (se t ex Diderichsen 1941, 34), dels insikten att det finita verbet, vare sig det är huvudverb eller hjälpverb, i huvudsats står på första plats (platsen närmast efter fundamentet, men före subjeksplatsen). I grova drag kan man sammanfatta Diderichsens positionsschema i följande formel, där v/V står för verbala led, s/S för substantiviska led, och a/A för adverbiala led (jfr Diderichsen (1962, 186)):

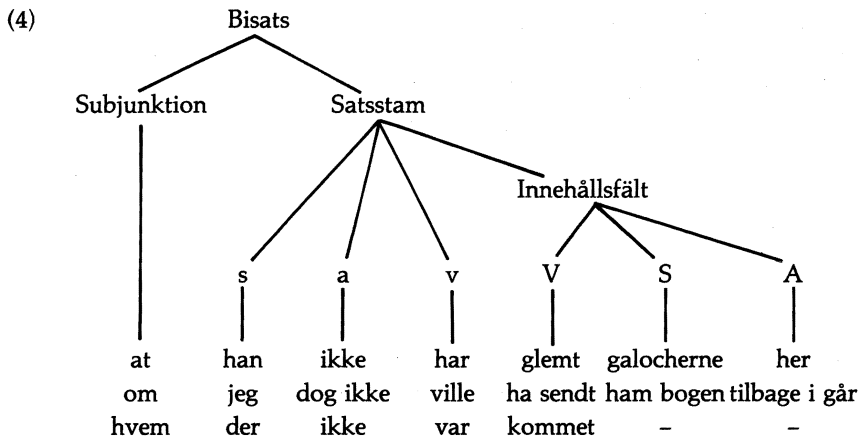
(1) Fundament (v s a (V S A))

Parenteserna visar att vi kan representera formeln med följande träd diagram; i fig. nedan har jag också visat hur ett antal danska meningar beskrivs med hjälp av schemat.

För bisatsen anger Diderichsen ett annat schema: dels finns det, menar han, inte något fundament i bisatsen, dels har nexusfältet här det han kallar »ordo naturalis«, dvs subjektet före verbet (Diderichsen 1941, 37). Formeln för bisats är angiven i (3), och den motsvarande trädstrukturen i (4):

(3) Subjunktionsfält (s a v (V S A))

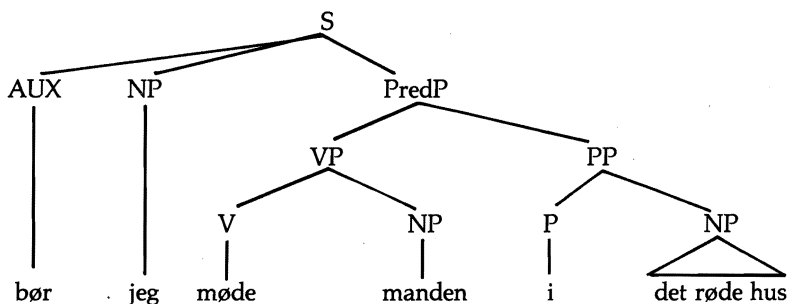

60- och 70-talens generativa transformationsgrammatik hade stora problem med att beskriva ordföljden i de nordiska språken, särskilt de fall där det finita verbet föregår subjektet (ja/nej-frågor; annat led än subjektet i satsens spets). En huvudorsak till detta var att man utgick från beskrivningen av ordföljd i engelskan, och okritiskt sökte överföra denna till danska, norska och svenska. Principerna för engelskans ordföljd avviker emellertid på en central punkt från principerna för de övriga germanska språkens ordföljd: dessa har, till skillnad från engelskan, ett fundament i Diderichsens mening, och det finita verbet står i huvudsatsen på platsen närmast efter fundamentet. Diderichsen diskuterar f.ö. denna skillnad i sin opublicerade uppsats »Logische und topische Gliederung des germanischen Satzes« från 1943 (Diderichsen 1966, 52 ff.). På grund av att man inte tog hänsyn till denna skillnad mellan engelskan och de övriga germanska språken blev de generativa beskrivningarna av dansk, norsk och svensk ordföljd i vissa fall klumpiga. Se härom Platzack (1985). Först vid 70-talets mitt började man frigöra sig från den engelska tvångströjan.

Den tidigare nämnda uppsatsen av Basbøll (1976) utgör mig veterligen det första försöket att inlämma Diderichsens insikter om principerna för det finita verbs placering i de nordiska språken i en generativ transformationsgrammatisk beskrivning. Enligt Basbøll (1976) har satserna i (5) basstrukturen (6):

- (5) a. Jeg bør møde manden i det røde hus.
b. Manden bør jeg møde i det røde hus.
c. I det røde hus bør jeg møde manden.

(6)

Den viktigaste skillnaden mellan (6) och de basstrukturer man tidigare antagit för nordiska språk är placeringen av AUX: för engelskans del är det fördelaktigare att placera AUX mellan subjekt-NP och PredP, och denna analys övertogs också vid beskrivningen av de nordiska språken. AUX är en kategori som dominerar satsens tempusmarkör. Denna kan inte stå självständigt, utan måste knytas till ett verb. Om satsen innehåller ett hjälpverb av något slag basgenereras detta i AUX, menar Basbøll; häri avviker han ej från gängse beskrivningar av engelskan. Basstrukturen (6) ger ett exempel på just ett sådant fall. Om däremot satsen bara innehåller ett huvudverb, så flyttar detta från VP till AUX, det söker upp tempusmarkeringen under AUX. Detta är ett radikalt avsteg från äldre beskrivningar, där man i Chomskys (1965) anda antog att tempusmarkeringen under AUX flyttade till verbet (Affix-hopp). Men genom att anta att AUX kvarstår i satsens spets, och att verbet flyttar dit om inget hjälpverb finns där, så får Basbøll en satsstruktur som är närmast identisk med Diderichsens. Meningarna i (5a)-(5c) beskrivs nu enkelt med hjälp av en transformation som flyttar fram en konstituent: i (5a) är det subjektet som har flyttats fram, i (5b) det direkta objektet, i (5c) rumsadverbialt.

Erik Andersson (1977, 476 ff.) tar upp Basbølls beskrivning till diskussion, men förordar en alternativ beskrivning där tempus först knyts till verbet och det tempusmärkta verbet sedan flyttas till andra plats i satsen. Varken Basbølls eller Anderssons beskrivning verkar emellertid ha uppmärksammats i någon större utsträckning av nordiska syntaktiker. Ett skäl till detta kan naturligtvis ha varit att den klassiska transformationsgrammatiken, byggd på Chomsky (1965), mot slutet av 70-talet hade spelat ut sin roll.

Den klassiska transformationsgrammatiken, som internationellt sett hade sin storhetstid på 1960-talet, var ett starkt, ja alltför starkt verktyg att använda för språkforskare vars yttersta mål var att förklara det mänskliga språkets natur. Med klassisk transformationsgrammatik kunde man inte bara beskriva mänskliga språk, utan också alla slags konstgjorda språk. Dessutom blev grammatikorna för enskilda språk mycket komplicerade: det var svårt att tro att barnet under en

kort tid kunde lära sig en sådan grammatik bara genom att växa upp i en normal språklig miljö. Arbetet med att revidera transformationsgrammatiken pågick under större delen av 70-talet. Gradvis växte en ny språk teori fram, där språkspecifika regler ersattes av olika kombinationer av mycket generella språkliga lagar. Teorin blev mer naturvetenskaplig till sin natur. Huvuddragen i denna nya teori, den s.k. Government & Binding teorin (GB), finns kodifierade i Chomsky (1981, 1982); en introduktion på svenska finns i Platzack (1982).

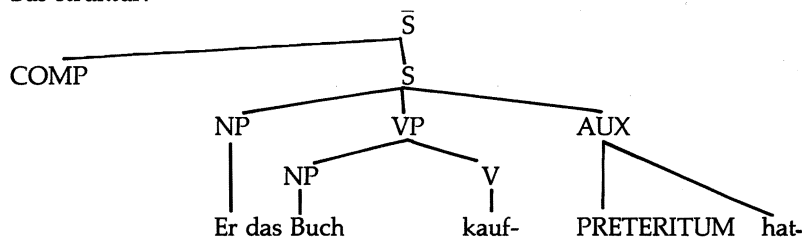
Ett av de viktigaste dragen i den nya grammatik teorin är att den i långt mindre grad än den klassiska transformationsgrammatiken är baserad på beskrivningen av det engelska språket. Mycket av den forskning som bedrivits inom GB-teorin har i stället haft som mål att utforska olika språks särart. Härvid har man bl a blivit medveten om de skilda principerna för satsbyggnaden i engelskan och de övriga germanska språken.

Som jag konstaterade ovan fick Basbølls förslag att inkorporera Diderichsens idéer i den generativa transformationsgrammatiken inget egentligt gensvar. Ungefär samtidigt med Basbølls uppsats publicerade den holländske lingvisten Jan Koster en studie av ordföljden i holländska huvud- och bisatser (Koster 1975). Koster visade här att den skilda placeringen av det finita verbet i huvudsats och bisats i holländskan kunde ges en tilltalande beskrivning om man antog en transformation som flyttade det finita verbet till första plats i S, före subjekts-NP. Denna transformation kunde enligt Koster bara arbeta i huvudsatser. Topikaliserade led och frågande pronomen, som står före finitet i huvudsatsen, har enligt Koster flyttats till COMP. COMP är i den generativa transformationsgrammatiken den nod under vilken subjunktioner genereras; efter Bresnan (1970) antar man allmänt att frågande pronomen (engelskans *wh*-ord, danske/norska *hv*-ord, ex. *hvem*, *hvad*) flyttas till COMP.

Som ett exempel skall vi se på hur Koster deriverar den tyska satsen i (7):

(7) Er hatte das Buch gekauft.

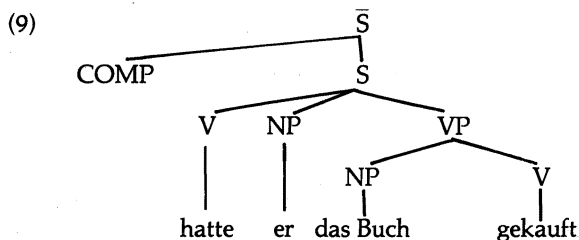
(8) Bas-struktur:

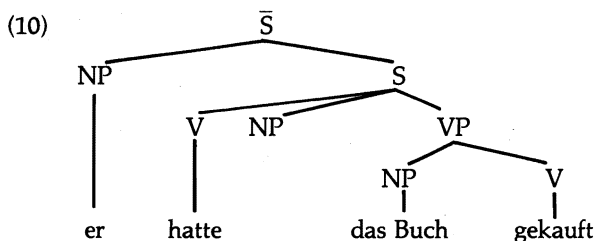
(Det antas allmänt att tyska och holländska är språk där verbets komplement föregår verbet; VP omskrivs därför som NP V. De skandinaviska språken, lik-

som engelskan, är språk där komplementen följer verbet: i dessa språk omskrivs VP som V NP. Placeringen av AUX efter VP är standard för holländska och tyska).

För att få ytstrukturen (7) från basstrukturen i (8) måste enligt Koster följande ske: a) *hat-* smälter samman med PRETERITUM till den finita formen *hatte*. b) det finita verbet flyttar till första plats under S. Strukturen har nu följande utseende:

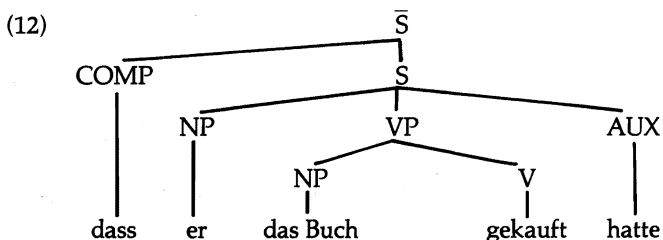

Detta är strukturen hos den välformade ja/nej-frågan *Hatte er das Buch gekauft?* För att få (7) måste ytterligare en flyttning göras: subjektet *er* måste ersätta COMP:

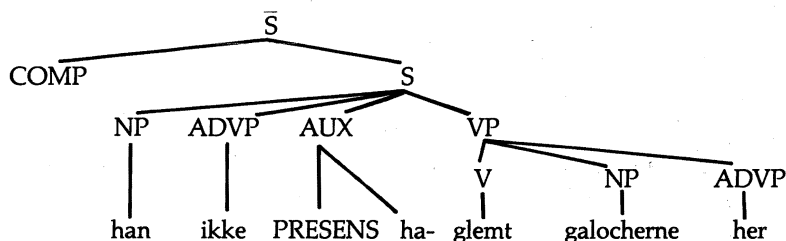
Genom att postulera att flyttningen av det finita verbet till spetsen av S bara kunde äga rum i huvudsatser, kunde Koster beskriva skillnaden i ordföljd mellan tyska/holländska huvudsatser och bisatser: i bisatsen står finitet kvar under AUX, sist i satsen. Den mot (7) svarande *dass*-bisatsen (11) får alltså ytstrukturen (12):

11) ... *dass er das Buch gekauft hatte*.

Kosters beskrivning kan naturligtvis användas också för analysen av nordiska språk. Om vi antar att S expanderas som NP ADVP AUX VP i danska, norska och svenska (ADVP är positionen för satsadverbial), skulle skillnaden i ordföljd mellan huvudsatsen i (13) och bisatsen i (14) lätt beskrivas på följande sätt:

- (13) Han har ikke glemt galocherne her.
 (14) ... at han ikke har glemt galocherne her.
 (15) Basstruktur:

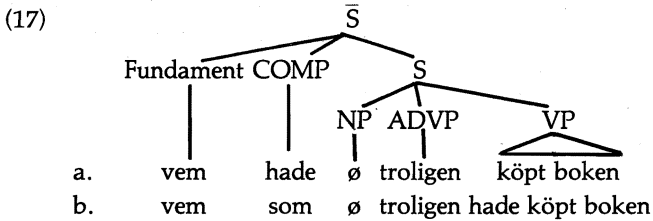

I huvudsatsen verkar nu Kosters regel för finitflyttning och flyttar *har* till första plats under S. Härigenom hamnar som vi ser finitet före satsadverbialet. Efter det att subjektet flyttats upp i COMP har vi ordföljden i (13). I bisatsen finns ingen finitflyttning: *har* står kvar efter satsadverbialet. I detta fall är subjunktionen at genererad under COMP.

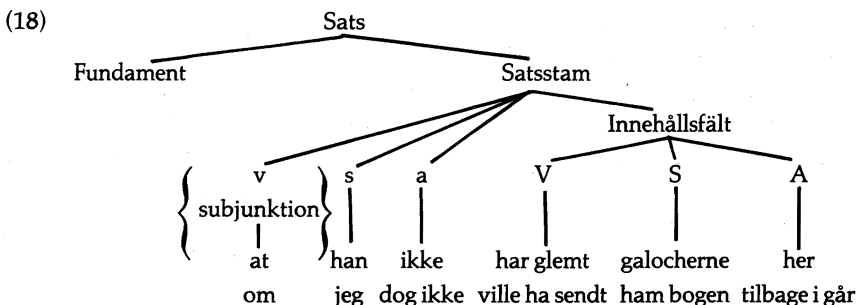
Varken Basbøll eller Erik Andersson verkar ha känt till Kosters uppsats.

En svaghet i Kosters beskrivning är att han tvingas postulera att finitflyttningen bara sker i huvudsatser. Inom GB-teorin strävar man efter att undvika denna typ av specificerade regler: reglerna antas ha allmän giltighet, och om de inskränks på något sätt så måste det bero på att resultatet bryter mot någon universell lag för mänskliga språk, eller att det finns något i kontexten som hindrar regeln från att appliceras. En annan holländsk lingvist, Hans den Besten, har modifierat Kosters beskrivning så att man inte längre behöver postulera när finitflyttningen får äga rum. den Besten (1983, cirkulerad i preliminär form redan 1977) föreslår att det finita verbet inte ställs först i S, utan att det flyttar till COMP: denna flyttning blir bara möjlig om COMP är tomt. I bisatser finns det en subjunktion under COMP: alltså kan flyttningen endast äga rum i huvudsatser. Bland de argument som den Besten ger för att finitet i huvudsats står i samma position som subjunktionen i bisats kan nämnas de två möjligheterna vid konditional bisats: antingen har vi subjunktion, som i *Om han kommer så går jag*, eller också står finitet först: *Kommer han så går jag*. Om vi antar att frågande pronomen och led i fundamentet står framför COMP, ger den Bestens beskrivning oss följande analys av huvudsatsen i (16a) och motsvarande bisats i (16b):

- (16) a. Vem hade troligen köpt boken?
 b. ... vem som troligen hade köpt boken.

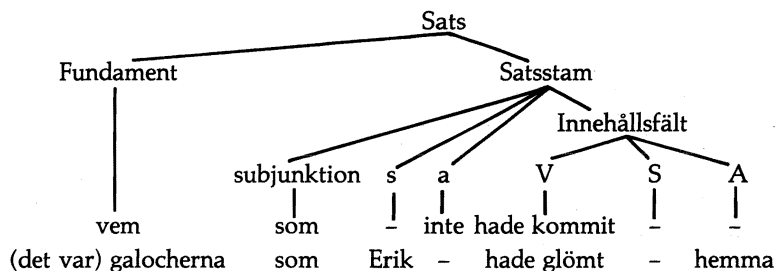
Ett problem som den Besten lämnar obesvarat är *varför* det finita verbet måste flytta til COMP i huvudsats i tyska, holländska och de skandinaviska språken. Detta problem har diskuterats flitigt under 80-talet: se t ex min översikt i Platzack (1985), och samlingsvolymen Haider & Prinzhorn (1986). Det skulle emellertid föra för långt att här gå in på dessa frågor. Låt oss i stället återvända till Diderichsens positionsschema. Det är naturligtvis en nackdel hos Diderichsens analys att han tvingas ge huvudsats och bisats olika struktur. I den ovan nämnda studien menar Teleman (1972, 50) i den klassiska transformationsgrammatikens anda att man skulle kunna undvika detta problem om man kompletterade schemat med obligatoriska transformationer. Det är emellertid inte nödvändigt att göra ett så drastiskt avsteg från satsschemats principer. Som vi sett vid diskussionen av Kosters och den Bestens analyser ligger bisatsens ordföljd latent redan i schemat (1): om man i stället för finit verb har en subjunktion under *v*, och antar att närvaron av subjunktion här gör att finitet måste stå under *V* i innehållsfältet, så får man automatiskt bisatsordföljden. Detta ser vi direkt i följande figur:

Man skulle kunna hävda att en nackdel med det sammanslagna schemat är att man inte längre på ett enkelt sätt kan ange att fundamentet är en huvudsatsföreteelse, så som Diderichsen hävdar. Men Diderichsens analys på den här punkten är inte helt korrekt. Vi har behov av ett led framför subjunktionen också i bisat-

ser, en position där vi kan placera frågande pronomen (*hv*-ord) och det utbrutna ledet vid satsklyvning. I Diderichsens beskrivning hamnar frågeorden på samma plats som subjunktionen. Detta leder till problem vid svenska och norska indirekta frågebisatser, där *hv*-ordet följs av subjunktionen *som* (t ex *jag undrar vem som har öppnat dörren*). Se på följande svenska exempel:

(19)

I den här uppsatsen har jag jämfört hur vissa aspekter på ordföljden i nordiska språk beskrivs dels med Diderichsens positionsschema, dels med generativa transformationsgrammatiska metoder. Vi har sett att Diderichsens schema länge gav den bättre beskrivningen: först i och med den frigörelse från engelskan som den s.k. GB-teorin inneburit kunde man inom den generativa transformationsgrammatiken på allvar ta itu med beskrivningar av fenomen som skiljer engelskan från de andra germanska språken. Medan den traditionella generativa transformationsgrammatiken skulle ha vunnit på att inkorporera Diderichsens insikter, vilket inte minst Basbølls uppsats från 1976 visar, så är det numera snarast så att Diderichsens positionsschema skulle vinna på att inkorporera insikten från GB-studierna om att finita verbets placering i huvudsats svarar mot subjunktionens placering i bisats. På detta sätt kan man reducera Diderichsens huvudsatsschema och bisatsschema till ett enda satsschema.

Litteratur

- Andersson, E. 1977. *Verbfrasens struktur i svenskan*. Åbo.
- Basbøll, H. 1976. 'Is an integration of Diderichsens's positional analysis of Danish sentences in a transformational-generative framework feasible?' I Karlsson, F. (utg), *Papers from the third Scandinavian conference of linguistics*. Åbo: Textlingvistiska forskargruppen, Finlands akademi, 27-38.
- den Besten, H. 1983. 'On the interaction of root transformations and lexical deletive rules'. I Abraham, W. (utg), *On the formal nature of the Westgermania*. John Benjamins, Amsterdam, 47-131.
- Bresnan, J. 1970. 'On Complementizers'. *Foundations of Language* 6, 297-321.
- Chomsky, N. 1965. *Aspects of the theory of syntax*. The MIT Press, Cambridge, Mass.
- Chomsky, N. 1981. *Lectures on Government and Binding*. Foris, Dordrecht.

- Chomsky, N. 1982. *Some concepts and consequences of the theory of Government and Binding*. The MIT Press, Cambridge, Mass.
- Diderichsen, P. 1941. 'Sætningsbygningen i Skaanske Lov'. *Acta Philologica Scandinavica* XV, 1-252.
- Diderichsen, P. 1966. *Helhed og Struktur*. C.E. Gads Forlag, København.
- Haider, H. & Prinzhorn, M. (ed) 1986. *V/2 Phenomena in Germanic languages*. Foris, Dordrecht.
- Koster, J. 1975. 'Dutch as an SOV-language'. *Linguistic Analysis* 1, 111-136.
- Nielsen, N.Å. 1975. 'Om anvendelsen af to forskellige modeller på dansk sætningsbygning'. At færdes i sproget. *Dansk Sprognævns Skrifter nr. 9*. Gyldendal, København, 139-150.
- Platzack, C. 1982. *Modern grammatisk teori*. Liber, Lund.
- Platzack, C. 1985. 'A Survey of Generative Analyses of the Verb Second Phenomenon in Germanic'. *Nordic Journal of Linguistics* 8, 49-73.
- Teleman, U. 1972. 'Om Paul Diderichsens syntaktiska modell'. I Teleman, U., *Tre uppsatser om grammatik*. Studentlitteratur, Lund, 33-57.